

TECKENSPRÅKS- SPRÅNGET

**Utvärdering och fortsättning av det språkpolitiska
programmet för teckenspråken i Finland 2010–2015**

FINLANDS
DÖVAS
FÖRBUND

INNEHÅLL

1 Utvärdering: hur har huvudmålen uppnåtts?.....	3
1.1 Teckenspråkslagen	4
1.2 Tillsättandet av en delegation för teckenspråksärenden.....	7
1.2 Tryggandet av basservice för de teckenspråkiga	8
1.3 Forskning i teckenspråk.....	9
1.5 Implementering av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning	9
2 RIKTLINJER FÖR KOMMANDE MÅLSÄTTNINGAR	11
2.1 Fortsätta på de ställningstaganden teckenspråkslagens beredningsgrupp gjorde.....	11
2.2 Fortsätta de samarbetsprojekt som påbörjats	12
2.2.1 Teckenspråksgemenskapens mångfald	13
A. Det finlandssvenska teckenspråket.....	14
B. Hörande teckenspråksanvändare (coda).....	15
C. Invandrare.....	17
2.2.2 Att värna om och vårda en språkutveckling och språkmiljö	17
D. Barns rätt att få ett språk	18
E. Småbarnspedagogik	19
F. Grundläggande utbildning	20
2.2.3 Teckenspråkiga som en del av samhället – driva vind för våg eller styra skutan?.....	21
G. Informationstillgång och digitalisering	23
H. Vård- och landskapsreformen	24
I. Att erbjuda tolkning på teckenspråk	26
3 Nya mål: NU TAR VI TECKENSPRÅKSSPRÅNGET!	28

1 Utvärdering: hur har huvudmålen uppnåtts?

De viktigaste rekommendationerna i det språkpolitiska programmet för teckenspråken i Finland 2010–2015 (härefter SptF2) kan uttryckas koncist i följande fem huvudmål:

1. Stiftandet av en teckenspråkslag
2. Tillsättandet av en delegation för teckenspråksärenden
3. Säkerställande av basservice på teckenspråk
4. Forskning i teckenspråk
5. Implementering av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

I det språkpolitiska programmet ställdes också samman 36 mer detaljerade målhelheter, som man skulle arbeta för och försöka få förverkligade under programperioden. I efterhand kan det utvärderas om någon del av programmets mål var så omfattande att det var omöjligt att ens påbörja arbetet under perioden. En viss svaghet i programmet kan också sägas vara att det inte slås fast vilka instanser som ansvarar för målen – i synnerhet om en fråga berör olika myndigheters ansvarsområden kan det lätt bli så att den får vänta på bättre tider.

När det gäller stiftandet av en teckenspråkslag ska justitieministeriet ha ett stort tack för att det axlat och burit ansvaret för processen till slut. Teckenspråkslagen (359/2015) trädde i kraft 1.5.2015, och fast det inte finns något i lagen om tillsättandet av en delegation för teckenspråksärenden eller några mer detaljerade regleringar, ska man inte underskatta lagens betydelse. Teckenspråkslagen fastställer myndigheters skyldighet att *främja teckenspråksanvändares rätt att använda sitt eget språk och få information på sitt eget språk*, vilket gör den till ett verktyg för det fortsatta arbetet att säkerställa basservice på teckenspråk och forskning i teckenspråk på permanent basis. Särskilt nu, när Finland också fått en ny diskrimineringslag (1325/2014) och FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning till slut har ratificerats, kan alla teckenspråkiga på fastare grund än förr kräva att deras språkliga rättigheter tillgodoses.

I detta kapitel granskas hur dessa huvudmål har uppfyllts från 2010 och framåt. Därefter samlas riktlinjer om vad arbetet med språkpolitisk intressebevakning fortsättningsvis kan inriktas på under de närmaste åren. Till sist ges nya mål för den omedelbara framtiden och konkreta verktyg för samarbete och förhandlingar. Förhoppningsvis kan dessa vara till hjälp för både teckenspråkiga själva och myndigheter som gör serviceplaner.

1.1 Teckenspråkslagen

Huvudmålet i SptF2 var stiftandet av en teckenspråkslag, alltså en egen språklag för teckenspråkiga:

I grundlagen ingår en förpliktelse att beakta teckenspråken och teckenspråksanvändarnas rättigheter på lagstiftningens olika delområden. Denna förpliktelse observeras inte tillräckligt väl. Det bör stiftas en egen språklag för att trygga teckenspråkigas språkliga rättigheter bland annat på följande områden:

- a) **Teckenspråkiga barns språkliga rättigheter:** Utvecklingen av teckenspråkiga barns språkliga och kulturella identitet bör stödjas redan i ett tidigt skede. Möjligheterna till dagvård på barnens eget språk bör tryggas. Anslag bör beviljas för att etablera teckenspråkiga språkbon.
- b) **Undervisning för teckenspråkiga:** Teckenspråkigas rätt till undervisning på sitt modersmål bör tryggas. Förutsättningarna för att grunda en teckenspråkig skola bör utredas, liksom hur många ambulerande teckenspråkiga lärare det behövs för att sköta undervisningen av barn i glesbygden. Oavsett graden av hörsel och oavsett vilka hjälpmedel som används bör alla döva, dövblinda och hörselskadade barn och barn som använder exempelvis kokleaimplantat få stöd för sin kunskapsutveckling och sociala utveckling på ett sätt som motsvarar deras begåvning och på det språk eller med den metod som bäst passar dem.
- c) **Teckenspråkigas tillgång till information:** Myndigheterna bör i sin information och övriga kommunikation svara för att användare av finskt och finlandssvenskt teckenspråk får tillgång till information på sitt eget språk – till vissa delar bör detta säkras i lag.

Efter offentliggörandet av det språkpolitiska programmet tillsatte justitieministeriet omgående en ny arbetsgrupp som skulle utreda de teckenspråkigas språkliga rättigheter – den tidigare granskningen av teckenspråkigas rättigheter var från 1996. Betänkandet publicerades våren 2011: *Teckenspråkigas språkliga rättigheter* (Justitieministeriets betänkanden och utlåtanden, OMML 24/2011¹).

Arbetsgruppen hade som utgångspunkt den tidigare arbetsgruppens betänkande som kartlade teckenspråkets ställning. Särskilt ville man utreda hur rekommendationerna från 1996 hade omsatts i praktiken. Arbetsgruppens arbete inriktades på frågor om basservice och mänskliga rättigheter. När det gällde hur teckenspråkigas språkliga rättigheter tillgodoses behandlades som centrala områden småbarnsåren, undervisning, utbildning, forskning och kultur, tolkning samt

¹ Referat på svenska, länk till betänkandet på finska:

<http://www.oikeusministerio.fi/sv/index/julkaisut/julkaisuarkisto/242011viittomakielistenkielellisetoikeudet.html>

tillgång till information. Dessutom behandlades det finlandssvenska teckenspråket och döva invandrares situation.

En del av rekommendationerna i betänkandet från 1996 har inte alls följts. Arbetsgruppen upptäckte att de rättigheter och tjänster som teckenspråkiga beviljats verkar ha getts enbart på grund av bestämmelser kopplade till dövhet definierad som ett handikapp, inte motiverat av rättigheter som språk- och kulturgrupp.

Enligt arbetsgruppens syn är det centrala för det första att myndigheterna är medvetna om teckenspråket och dess betydelse för språk- och kulturgemenskapen och för det andra att teckenspråkgemenskapen deltar i beslutsfattande som rör den. Därutöver uppenbarades under arbetet ett behov av samarbete över gränserna mellan olika delar av förvaltningen. Ett sätt att säkra tillräckliga informationsutbyten och samarbeten skulle vara att hos justitieministeriet inrätta en delegation som handhade språkliga ärenden, där frågor som berörde teckenspråk skulle kunna ha en särskild roll.

Regeringsprogrammet som statsminister Jyrki Katainen offentliggjorde i juni 2011 innehöll fem specifika utvecklingsförslag som rörde teckenspråk². Ett mål var att utveckla skyddet av de teckenspråkigas rättigheter och att utreda möjligheten att stifta en teckenspråkslag. Dessutom sattes som mål att utveckla de tolkningstjänster som både den teckenspråkiga social- och hälsoservicen och Folkpensionsanstalten (Fpa) ordnar. Ett mål som rörde alla minoritetsspråk var att lägga upp en ”nationell språkstrategi” som skulle definiera ”målen och tillvägagångssätten i syfte att göra den nationella språkresursen mångsidigare”. Vid utvecklandet av den nationella språkresursen skulle särskild uppmärksamhet fästas ”vid samiskans, romanins och teckenspråkets ställning”.

Av målen förverkligades det första: ett utvecklingsarbete för att tillgodose teckenspråkigas rättigheter inleddes inom utbildningsförvaltningen (se s. 20) och utredningen om teckenspråkslagen sattes i gång. Justitieministeriets promemoria som kartlade behovet av en teckenspråkslag blev klar i början av 2013³ och mot slutet av år 2013 tillsatte justitieministeriet en arbetsgrupp som skulle bereda regeringens proposition till en teckenspråkslag. I sitt betänkande gjorde arbetsgruppen också ställningstaganden om vilka utvecklingsåtgärder den ansåg mest brådskande, åtgärder som inte kunde införas direkt i en snäv ramlag.⁴ Delegationen för teckenspråksärenden, som utgjorde ett krav i SptF2, kunde inte ingå i teckenspråkslagen, men redan innan lagen trädde i kraft inrättade justitieministeriet som ett utvecklings- och reformprojekt en samarbetsgrupp för teckenspråksfrågor, för tiden 16.3.2015–31.12.2016.⁵

² <http://vnk.fi/julkaisu?pubid=3605>

³ http://oikeusministerio.fi/material/attachments/om/ajankohtaista/uutiset/uutiset2013/6ELzMicuN/Arviomuistio_viit_tomakielilaki_SV.pdf

⁴ http://oikeusministerio.fi/sv/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1411039009003/Files/OM_julkaisu_43_2014.pdf

⁵ <http://oikeusministerio.fi/sv/index/aktuell/tiedotteet/2015/03/viittomakielenyhteistyoryhmaperustettu.html>

Teckenspråkslagen (359/2015) trädde i kraft 1.5.2015.⁶

Teckenspråkslagens symboliska betydelse för teckenspråksgemenskapen är stor. Nu är åläggandet som ges i grundlagen klargjort och arbetet för att få de språkliga rättigheterna tillgodosedda kan fortsätta på ett bra sätt. Teckenspråkslagen har översatts till finskt och finlandssvenskt teckenspråk, och det är en av de första lagarna översatta till teckenspråk som lagts in i databasen Finlex. I regeringens proposition (RP 294/2014) finns breda motiveringar till teckenspråkigas rättigheter, allmänna och detaljerade.⁷ Propositionen innehåller också avsnitt om utvecklingsbehov som identifierades under lagberedningen.

Ett internationellt unikt framsteg är definitionen i teckenspråkslagens 1 § 1 mom. av en teckenspråksanvändare som en person *som har teckenspråk som eget språk*. Den inkluderar även hörande personer med teckenspråk som modersmål (s.k. coda⁸) och erkänner det mångbottnade i deras språkliga och kulturella identitet. I lagens § 2 formuleras som *ett mål att främja att teckenspråksanvändarnas språkliga rättigheter tillgodoses*.

I teckenspråkslagens § 3 fastställs myndigheternas *främjandeplikt*. När lagen antogs avgav riksdagen ett svar som man kan stödja sig på när åtgärder som berör främjandeplikten ska följas upp (RSv 346/2014 rd).

Teckenspråkslagens § 4 innehåller hänvisningar till gällande lagstiftning. Men särskilt hänvisningen till lagarna som rör patienter och kunder/servicebrukare är problematisk, menar Finlands Dövas Förbund, eftersom dessa lagar har visat sig vara mycket svaga i praktiken. När detta skrivs pågår beredningen av lagen om nyordningen av hälsovården och landskapen. Dövförbundet har i sitt påverkansarbete framhållit att den reformen inte kan åsidosätta teckenspråkslagen, utan att användning av teckenspråk måste regleras bland annat i paragraferna om språk i service- och kommunikationssammanhang.

Till exempel finns det i lagen inte någon föreskrift som kan trygga ett dövt barns rätt att få ett språk (jfr Islands teckenspråkslag⁹). Den innehåller heller inte några nya eller direkta individuella rättigheter, utan de preciseras fortfarande i annan lagstiftning. Till exempel borde ett dövt barns rätt till teckenspråk skrivas in i handikapplagstiftningen i samband med revideringen av speciallagstiftningen.

⁶ <http://www.finlex.fi/fi/laki/viittomakieli/20150359> (SVK); <http://www.finlex.fi/sv/laki/viittomakieli/20150359> (SRVK); <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150359> (SU); <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2015/20150359> (SV)

⁷ https://www.eduskunta.fi/SV/vaski/HallituksenEsitys/Documents/rp_294+2014.pdf

⁸ coda = child(ren) of deaf adult(s) = hörande barn till döva föräldrar

⁹ <http://www.deaf.is/english/status-of-icelandic-sign-language/>

Bland målen i SptF2 fanns en förhoppning att de teckenspråkigas rättigheter till exempel när det gäller undervisning och information skulle få en mer exakt föreskrift i teckenspråkslagen eller att teckenspråkslagens föreskrifter automatiskt skulle leda till följdenliga ändringar i speciallagstiftningen. Samtidigt framgick i samband med beredningen av teckenspråkslagen att statens ekonomi är i stora svårigheter, vilket fördröjt och ibland helt förhindrat att ändringar i speciallagstiftningen görs. Mer specifikt har man inte velat ålägga kommunerna nya förpliktelser. – Å andra sidan handlar det ofta inte om ”nya” förpliktelser, för exempelvis rättigheten till grundskoleutbildning för teckenspråkiga döva barn kan anses garanterad i grundskolelagen, förutsatt att kommunen kan och vill tolka lagen så att sådan undervisning ordnas.

Teckenspråkslagen är ett bra verktyg för att främja teckenspråksanvändning bland annat i samhällsservicen, men en allmän ramlag är som sådan inte en tillräcklig lösning. För *främjandeplikten* som lagen ålägger myndigheterna saknas en laglig övervakningsmekanism, vilket medför att teckenspråksgemenskapen själv måste utveckla sätt att öka myndigheternas medvetenhet om teckenspråksfrågor.

1.2 Tillsättandet av en delegation för teckenspråksärenden

Det andra huvudmålet i SptF2, tillsättandet av en delegation för teckenspråksärenden, motiverades i korthet på följande sätt:

Staten bör tillsätta en delegation för teckenspråksärenden för att övervaka hur teckenspråkigas språkliga rättigheter förverkligas i lagstiftningen. Möjligheterna att använda teckenspråk i det dagliga livet bör tryggas.

När teckenspråkslagen instiftades inrättades inte någon ny övervakningsmekanism. Justitieministeriet tillsatte dock våren 2015 en samarbetsgrupp för teckenspråksfrågor, till vilken kallades representanter för både teckenspråksgemenskapen och flera ministerier. En uppgift för arbetsgruppen var att följa upp hur teckenspråkslagen verkställdes. Statsrådet tillsatte 17.3.2016 för tiden 1.4.2016–31.3.2020 en fjärde delegation för språkärenden. För första gången ingick däri en representant för teckenspråken (Kaisa Alanne).

I maj grundade en grupp riksdagsledamöter Riksdagens nätverk för teckenspråken. Nätverket är öppet för både riksdagsledamöter och anställda vid riksdagen. Nätverkets syfte är att sprida kunskap om teckenspråken och bruket av teckenspråk, förbättra teckenspråksanvändarnas ställning i samhället och främja lagstiftning och informationsspridning som rör teckenspråk. I detta syfte kan nätverket arrangera tillställningar i riksdagen, föreläsningar och studiebesök, i samarbete med föreningar verksamma på området. Nätverket kan som experter utnyttja representanter för föreningar och förbund som representerar teckenspråksanvändarna.

1.2 Tryggheten av basservice för de teckenspråkiga

Det svåraste under programperioden för SptF2 var att främja det tredje stora målet: ”tryggheten av de teckenspråkigas basservice”. Detta mål är synnerligen brett, då uppgifter inom många olika delar av förvaltningen ingår:

Staten och kommunerna bör säkerställa att teckenspråkiga får tillgång till information och tjänster på sitt eget språk exempelvis hos myndigheter och inom äldreomsorgen. Tillgången på tolktjänster och en fortlöpande utveckling av tolkningens kvalitet bör tryggas.

SptF2 specificerade vilka behov teckenspråkiga har under livets alla skeden. Det framhölls att barn har rätt att få ett fungerande språk, barnrådgivning och småbarnspedagogiska tjänster, därefter undervisning, fortsatt utbildning och ett yrkesliv. Behov som rör tjänster inom social- och hälsovård och dylikt behandlades i ett särskilt kapitel. Under programperioden sattes många projekt i gång som rörde digitaliseringen av den offentliga servicen. Därmed har mer elektronisk service och myndighetsinformation lagts på internet. Denna utvecklingstrend beskrivs närmare i kapitel 2.2.3.

Barns rätt till ett språk har diskuterats i olika sammanhang under hela programperioden och därefter, särskilt i revideringen av handikapplagstiftningen (av den s.k. Valas-arbetsgruppen). Till hjälp för barnrådgivningens utvärdering av språkutvecklingen har man vid Jyväskylä universitet utvecklat utvärderingsverktyg särskilt för teckenspråkiga barn.¹⁰ Utredningar inom utbildningsförvaltningen och andra utvecklingsprojekt beskrivs närmare i kapitel 2.2.2.

Det mest oroande under programperioden var den bristande användningen av teckenspråk i social- och hälsovårdstjänster. Vårdsektorns basservice är också den regelmässigt mest använda också bland teckenspråksanvändare, inte minst på grund av verksamhetens omfattning.

De flesta kommuner och städer tillhandahåller inte alls någon service på teckenspråk. Fpa:s tolkningstjänst är i praktiken oftast (fortfarande) det man tar till i första hand, då social- och hälsovårdstjänsterna åtminstone måste erbjuda tolkning. Så sker dock inte alltid. Särskilt i fråga om hälsovård och seniortjänster finns ingen service av god kvalitet för teckenspråksanvändande brukare, det vill säga service given av personer som själva kan teckna (alltså icke-tolkförmedlad service). Vårdreformen behandlas vidare i kapitel 2.2.3.

¹⁰ På finska: <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/kivi/opiskelu/oppiaineet/viittomakieli/tutkimus/menossa-olevat-projektit/brittilaisen-viittomakielen-yymmartamistestin-soveltaminen-suomalaiseen-viittomakieleen-1>

1.3 Forskning i teckenspråk

Huvudmålen i SptF2 i fråga om forskning och språkvård på teckenspråk har att göra med permanent finansiering och lyftning av språkskyddsfrågor:

En permanent och tillräcklig finansiering av forskning och språkvård som rör finskt och finlandssvenskt teckenspråk bör tryggas med offentliga medel. Detta gör det samtidigt möjligt att utveckla bland annat undervisningens kvalitet. Också de språkliga förhållandena för teckenspråken bör undersökas vetenskapligt och utvärderas så att språkskyddsåtgärder kan inriktas på rätt sätt.

Forskning och språkvård på teckenspråk flyttades 2012 från Forskningscentralen för de inhemska språken till Finlands Dövas Förbund. Institutet för de inhemska språken har Språknämnden för finländska teckenspråk (före 2015 Teckenspråksnämnden) knuten till sig som ett sakkunnigorgan. Nämndens uppgift är att ge principiella eller övergripande rekommendationer för bruket av finskt och finlandssvenskt teckenspråk. I uppdraget ingår att främja och utföra forskningsarbete, vilket är en stor utmaning med nuvarande finansiering och nämndens tidskrävande arbete för två språk (varav ett är allvarligt hotat).

Riksdagens kulturutskott vill i sitt förslag till utlåtande att ”regeringen bevakar hur lagändringen påverkar forskningen och språkvården då det gäller de samiska språken, romani och teckenspråken och i förekommande fall vidtar åtgärder för att trygga dessa minoritetsspråk. I fråga om teckenspråk bör i samband med andra språkpolitiska åtgärder och beredningen av en eventuell teckenspråkslag särskilt ges akt på om de arrangemang som vidtagits i samband med denna lagstiftning är lämpliga och i förekommande fall vidtas åtgärder som tryggar teckenspråkets ställning och utveckling.” (KuUB 4/2011 rd). Några sådana åtgärder eller ytterligare utredningar har dock inte satts i gång.

Enligt vår bedömning innebär det en försvagad status för en forskare att placeras i ett förbund jämfört med att ha ett universitet eller språkinstitut bakom sig. Att upprätta nya nätverk och projekt har mött vissa hinder. En extra ansvarspåläggande faktor är det finlandssvenska teckenspråket, som nu med rätta jämförts med det finska teckenspråket, och vars hotade natur kräver helt andra slags åtgärder och nya slags nätverk. Att uppdraget ändrats har inte synts i finansieringen.

1.5 Implementering av FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Ihop med andra handikapporganisationer i Finland deltog teckenspråksgemenskapen i arbetet för att påverka och snabba på ratificeringen av FN:s konvention om rättigheter för personer

med funktionsnedsättning – I SptF2 uttrycks en förhoppning om vad konventionen ska leda till i Finland:

Myndigheterna inom de olika förvaltningsområdena bör förbinda sig att genomföra de reformer som FN-konventionen förutsätter och som främjar teckenspråkigas ställning. Tillräckliga resurser bör reserveras för reformarbetet. Teckenspråkiga döva och hörselskadade bör kallas in som sakkunniga i beredningen av alla lagar som berör språkliga rättigheter.

Sedan medförde finska statens åtgärder för att revidera speciallagstiftningen att ratificeringen fördröjdes. Till slut ratificerades konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning i juni 2016.

FORTSATT ÅTGÄRDER

- stödja delegationen för teckenspråksärenden och samarbetsgruppen för teckenspråksfrågor samt fortsätta samarbetet med Riksdagens nätverk för teckenspråken
- systematiskt följa ändringarna i speciallagstiftningen kopplade till teckenspråkslagen
 - revideringen av handikappservicelagen (undervisning för familjer)
 - möjliga ändringar i lagen om småbarnspedagogik och grundskolelagen
 - organiseringen av social- och hälsovården / på vilket språk service ges och lokalt påverkansarbete när landskapens service utvecklas
- förbereda arbetsuppgifter kring teckenspråkslagens verkställande, såsom att informera teckenspråksgemenskapen och myndigheter
- utvärdera nödvändigheten av att själv vara en övervakningsmekanism, samtidigt som samarbetet med flera samhällsinstanser fortsätter

2 RIKTLINJER FÖR KOMMANDE MÅLSÄTTNINGAR

I årsboken 2015 för Finlands Dövas Förbund rf beskrivs de aktuella utmaningarna:

”Kännedomen om de egna språkliga rättigheterna varierar bland teckenspråkiga och myndigheterna kan inte heller alltid nödvändigtvis ordna med rätt slags service. Får en äldre döv teckenspråkig service på serviceboendet? Har dagisbarnet någon i personalen som kan teckenspråk? Kan grundskolläraren teckenspråk? Reder en teckenspråkig åldring sig med diabetesvården?”

Teckenspråkslagens instiftande har väckt hopp om att servicen för teckenspråksanvändare och tillgången på information ska utvecklas. Dessutom borde FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning leda till positiva effekter. Det sker dock inte automatiskt, så arbetet för att öka myndigheternas medvetenhet är mycket viktigt. Det är ännu en bit kvar på vägen till att teckenspråksanvändarna blir verkligt delaktiga i utvecklingsprojekt som rör dem. Dessutom behövs en enhetlig praxis i tillämpningen och verkställandet av speciallagstiftningen. I den processen kan man tyvärr befara att de språkliga följderna inte uppmärksammas, utan att ekonomiska åtstramningar tillåts styra och utvecklingsåtgärder inte blir av.

2.1 Fortsätta på de ställningstaganden teckenspråkslagens beredningsgrupp gjorde

I betänkandet från arbetsgruppen som beredde teckenspråkslagen (42/2014) och den där ingående regeringspropositionen till teckenspråkslag (RP 294/2014 rd) finns en övergripande beskrivning av nuläget och utvecklingsbehoven inom olika delar av förvaltningen. Behoven kan indelas som följer:

- finlandssvenska teckenspråket och dess hotade ställning
- förbättringar, utöver teckenspråkslagen, i funktion och tillämpning av nuvarande lagstiftning samt utveckling av lagstiftning inom olika delar av förvaltningen. Teckenspråksanvändare bör uppmärksammas som en språk- och kulturgrupp i all pågående lagberedning
- främjande av bruk av teckenspråk i all service inom social- och hälsovården, till exempel så att döva barns rätt att få ett språk stärks mer än nu i handikapplagstiftningen

De övriga utvecklingsbehoven i speciallagstiftningen och dess tillämpning som arbetsgruppen lyfte fram som viktigast för teckenspråksanvändares språkliga rättigheter faller under undervisnings- och kulturministeriets förvaltningsansvar (särskilt småbarnspedagogik och undervisning), men vissa utvecklingsbehov rör alla myndigheter (informationstillgång och tolkningstjänster). För att myndigheternas verksamhet ska utvecklas är det naturligtvis en förutsättning att medvetenheten och kunskapen om teckenspråk och dövhet ökar. Detta

betonas också i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. När ny lagstiftning tas i bruk är det viktigt att myndigheter ges kunskap och utbildning.

2.2 Fortsätta de samarbetsprojekt som påbörjats

De mål som uppställdes i det språkpolitiska programmet för teckenspråken i Finland 2010–2015 sågs dels ur myndigheternas lagstiftningsperspektiv, dels utgående från teckenspråkiga individer i olika skeden av livet. Det vanligaste hindret för goda lösningar är närmast okunskapen hos myndigheter och bristen på entydiga föreskrifter. Det finns inga juridiska hinder för att organisera service och ärendehantering på ett klientvänligt sätt.

Nu är det lättare än tidigare för teckenspråksgemenskapen att utvärdera hur dess språkliga och kulturella rättigheter förverkligas i praktiken. I och med det kan gemenskapen bättre specificera individernas behov som medlemmar av en språk- och kulturgrupp. Bakgrunden till det är en lång förändringsprocess kring identiteten, under vilken de oidentifierat sig först från dövstumma till döva, sedan som teckenspråkiga.

Teckenspråksgemenskapen i dag är mer variationsrik, och som det tydligaste exemplet på det kan nämnas erkännandet och acceptansen av det finlandssvenska teckenspråket som ytterligare ett nationellt teckenspråk. Så är den grupp som ”alltid” ingått i gemenskapen, de hörande så kallade coda-barnen¹¹ som använder teckenspråk som ett modersmål, på väg att få en starkare ställning. Också behoven och rättigheterna för dövblinda som använder teckenspråket taktilt och personer med syn- och hörselnedsättning blir allt oftare föremål för undersökning och diskussion när serviceplaner görs upp. En försonligare inställning kan märkas inom gemenskapen till de konflikter som tidigare väcktes av kokleaimplantaten, och det kan noteras att i synnerhet unga (första generationens) användare av hörselimplantat visar ett växande intresse att lära sig teckenspråk.

Det finns en viss oro inför framtiden. Teckenspråksgemenskapens åldersstruktur är sned – en tydlig återspeglning av folkhälsoproblemen under andra världskriget. Den tro på teknologins allsmäktighet som kokleaimplantaten underblåst och den enspråkighetens etos som växt fram i Finland har minskat förståelsen för att de dövas och gravt hörselskadades (hörselnedsattas) teckenspråk är ett naturligt och oundgängligt modersmål eller ett andraspråk, som används jämsides med det talade språket.

Gemenskapens medlemmar identifierar sig starkt med det döva eller hörselskadade barnets situation, eftersom de har egna, smärtsamma erfarenheter av vad utestängningen från det sociala samspelet kan betyda när en människas identitet formas. Modersmålets betydelse förstås mot bakgrund av denna upplevelse och därifrån växer också krav på rätten till ett eget språk. I

¹¹ coda = child(ren) of deaf adult(s) = hörande barn till döva föräldrar

språkutvecklingen och språkomgivningen ska man kunna värna om språket och skapa förutsättningar för barnen att få stöd i sin framväxande identitet.

Samhället utsätts i dag för ett historiskt stort förändringstryck genom den planerade reformen av landskapsförvaltningen och social- och hälsovården. Samtidigt flyttas också en stor del av all kundservice till internet, som tjänster som utförs elektroniskt (i en digitalisering). Detta väcker frågor: hur ska teckenspråksgemenskapens medlemmar genuint kunna delta i beslutsfattande som berör dem och i serviceplanering på landskapsnivå? Hur säkerställer man att dessa ändringar på makronivå inte skapar ett för stort svalg, dels mellan personer med och utan funktionsnedsättning, dels mellan det dominerande språket och språkminoriteterna?

Begreppet ”språng” lanserades när statsminister Sipilä presenterade sitt regeringsprogram. För att förbättra ekonomin och sysselsättningen ska Finland göra ett ”produktivitetssprång”. När de elektroniska tjänsterna reformeras ska vi ta ett ”digitalt språng”.

Vad sägs om ett språng på teckenspråk – nu om någonsin är tiden mogen! När man från myndighetshåll fastställt de teckenspråkigas behov och är i färd med att bygga en servicestruktur som inkluderar teckenspråk, så skulle de teckenspråkiga till slut kunna ta ”språnget” mot likvärdighet!

2.2.1 Teckenspråksgemenskapens mångfald

I det språkpolitiska programmet för teckenspråken i Finland benämns det finlandssvenska teckenspråkets användare som *en särskild grupp* inom den teckenspråkiga språk- och kulturgruppen. Nu när teckenspråkslagen uttryckligen har jämställt det finlandssvenska med det finska teckenspråket har en diskussion satt i gång inom gemenskapen om denna nya situation. Eftersom situationen är ny beskrivs här närmare denna finlandssvenska *minoritet inom minoriteten*.

På motsvarande sätt håller situationen för de hörande teckenspråksanvändarna (coda) på att förändras i teckenspråkslagen. I lagen slås fast att en teckenspråksanvändare är en person som har teckenspråket som sitt eget språk. Bruk av språket är inte knutet till en hörselskada, och Finlands teckenspråkslag kan gott vara världens första lag som erkänner och accepterar teckenspråk som ett modersmål eller andraspråk också för hörande.

Teckenspråkslagen har inte medfört någon ändring i döva invandrades ställning. Invandrare och asylsökande, som har som mål att stanna i Finland och skaffa sig de språkkunskaper de behöver här, är ytterligare en grupp, vars problem delvis ännu är olösta.

A. *Det finlandssvenska teckenspråket*

Arbetsgruppen som beredde teckenspråkslagen riktade uppmärksamhet mot bevarandet av det finlandssvenska teckenspråket. Dess ställning har försvårats bland annat av att en del av de finlandssvenska döva har bytt språk till finskt teckenspråk eller flyttat till Sverige på grund av avsaknaden av undervisning och annan service. Därför är antalet användare av språket mindre än tidigare. Användarna av det finlandssvenska teckenspråket saknar i stort sett all möjlighet att få grundskoleundervisning på sitt eget språk. Ett annat problem är att det för närvarande inte finns någon instans som ansvarar för forskning om språket.

Även tolkning är ett centralt, praktiskt problem: vi har inte tillräckligt många tolkar på finlandssvenskt teckenspråk, och det har inte utbildats fler. De finlandssvenska teckenspråksanvändarna får ofta förlita sig till tolkning på finskt teckenspråk.

År 2013 togs det finlandssvenska teckenspråket med på listan över hotade teckenspråk, som uppfyller Unescos kriterier. Där antogs det totalt finnas kring 300 användare av finlandssvenskt teckenspråk. Det konstaterades att språket är allvarligt hotat.¹²

I en utredning som gjordes 2014–2015 av Finlandssvenska Teckenspråkiga rf, *Mitt eget språk – vår kultur*,¹³ uppdagades att språkanvändarna var ännu färre än man dittills antagit. Målgruppen består av ca 110 personer, av vilka 80 bor i Finland och 20 i Sverige. I utredningen föreslås som en fortsatt åtgärd att *ett heltäckande återupplivningsprogram sätts i gång*, där behov på olika vitala områden borde uppmärksammas:

1. forskning i finlandssvenskt teckenspråk, inklusive utarbetning av ordböcker och läromaterial
2. utveckling av tolkning på finlandssvenskt teckenspråk
3. ökade möjligheter att använda finlandssvenskt teckenspråk på olika platser inom språkgemenskapen, men även basservice och samhällsinformation

För forskningsarbetet om finlandssvenskt teckenspråk var det betydelsefullt att vara en del av de treåriga projekten Korpus och SignWiki, som drevs i samarbete mellan Finlands Dövas Förbund och Humanistiska yrkeshögskolan (Humak) 2013–2015, med Konestiftelsen som

¹²http://www.uclan.ac.uk/research/explore/projects/sign_languages_in_unesco_atlas_of_world_languages_in_danger.php

¹³ Mitt eget språk – vår kultur. En kartläggning av situationen för det finlandssvenska teckenspråket och döva finlandssvenska tecken-språkiga i Finland 2014–2015. Finlandssvenska Teckenspråkiga rf.

huvudfinansiär. Korpusarbetet fick finansiering också från FIN-CLARIN. År 2016 flyttade huvudansvaret för upprätthållandet av webbplatsen SignWiki till Finlands Dövas Förbund.

Som en del av Korpusprojektet skapades ett nytt verktyg för forskning och undervisning i finskt teckenspråk. Det var den första öppettillgängliga materialbanken med finskt teckenspråk i språkvetenskapligt kodad form (2,5 timmar, ca 16 000 teckenförekomster). Korpusen ligger sparad i Kielipankki, Språkbanken i Finland, som upprätthålls av CSC, IT-centret för vetenskap.

Projektet SignWiki gick ut på att utarbeta medborgarordböcker med frivilliga arbetsinsatser från språkbrukare. Webbplatsen som startades i september 2013 har fått en plats i språkgemenskapen. På det finska teckenspråkets sidor (<http://finsl.signwiki.org>) finns över 3700 tecknade sidor och därunder ca 7000 tecknade videor. Det är över 40 personer som tecknar, och det har gjorts ca 990 000 besök på olika sidor, med vardagsuttryck och sport som de populäraste kategorierna.

Beskrivningen av det finlandssvenska teckenspråkets teckenförråd i en ordbok (<http://finssl.signwiki.org>) har stärkt den lilla språkgemenskapen. Fast arbetet utförts av en mindre grupp frivilligarbetare består samlingen redan av 680 tecknade sidor och ca 1000 tecknade videor. De som tecknar är 5 personer och sidorna har besökts ca 138 000 gånger. Tecknen för veckodagar och månader hör till de mest besökta.

Också justitieministeriet summerade i en utredning helhetssituationen för det finlandssvenska teckenspråket,¹⁴ och där föreslogs som den viktigaste fortsatta åtgärden ett särskilt revitaliseringsprogram som bör igångsättas snarast möjligt. Det har ännu inte skett, men undervisnings- och kulturministeriet har medgivit extra anslag till Humanistiska yrkeshögskolan (Humak) för planläggning av en utbildning för instruktörer i finlandssvenskt teckenspråk. Inom projektet ”Lev i vårt språk – LIVES” har under åren 2015–2017 ordnats utbildning i finlandssvenskt teckenspråk. Syftet är att säkra att man i framtiden kan utbilda teckenspråkstolkare också för de finlandssvenska teckenspråksanvändarnas behov.

B. Hörande teckenspråksanvändare (coda)

Justitieministeriet gjorde följande uttalande 9.4.2015 när teckenspråkslagen trädde i kraft:

Den nya lagen binder inte definitionen av den som använder teckenspråk till en persons hörselskada. Kärngruppen av dem som använder teckenspråk består av döva och svårt hörselskadade personer, som använder teckenspråk som modersmål. Teckenspråket ska dock anses vara en persons modersmål även då åtminstone

¹⁴ <http://oikeusministerio.fi/sv/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1452773827455.html>

någondera av föräldrarna eller någon av de äldre syskonen är teckenspråkig och teckenspråk har använts med barnet sedan födseln.

Denna tolkning bör ses som ett framsteg jämfört med den tidigare synen på teckenspråksbruk som något ”påtvingat”, beroende av personens hörselskada. Inom teckenspråksgemenskapen är man medveten om behovet av en balanserad utveckling av ens eget modersmål, och på senare år har det allt oftare hänt att coda-barnens familjer behövt få råd när det gäller grundskolans läroämne *Teckenspråk som modersmål*.¹⁵

För döva och teckenspråkiga elevers del gjordes en utredning 2013–2014 om grundskoleundervisningen.¹⁶ I den var antalet hörande elever med teckenspråkiga föräldrar mycket lågt, varför slutsatsen drogs att man i skolan inte kunnat urskilja coda-elever bland andra elever. Där konstaterades också att alla teckenspråkiga elevers möjlighet att få modersmålsundervisning i teckenspråk var svag.

Utbildningsstyrelsen och Finlands Dövas Förbund rf har tillsammans med några andra aktörer gjort handboken *Teckenspråkiga elever i grundskolan*.¹⁷ Där beskrivs också coda-elever. Utbildningsstyrelsen har även utgett annat stödmaterial på webbplatsen edu.fi, till exempel FD Laura Kantos artikel *Teckenspråkiga elevers parallell- och flerspråkighet*.¹⁸ Hösten 2016 satte utbildningsstyrelsen i gång en produktion av läromaterial på teckenspråk.

Finlands Dövas Förbund rf har i många sammanhang framfört kritik om att grundskolelagen är föråldrad när det gäller undervisning för personer med hörselnedsättning. I dövundervisningen har en stor strukturändring gjorts, och eleverna finns utspridda. På samma gång har språkmedvetenheten ökat bland de teckenspråkiga, och behovet att stödja coda-barn i deras tvåspråkighet har lyfts fram. Av dessa skäl borde grundskolelagen revideras så att de nutida skolförhållandena och coda-barnens situation uppmärksammas bättre än nu.

Undervisnings- och kulturministeriet meddelande 1.6.2016, i ett svar till riksdagsledamoten Mäkisalo-Ropponens skriftliga spörsmål 241/2016 rd, följande: ”Undervisnings- och kulturministeriet utreder tillsammans med Finlands Dövas Förbund antalet sådana hörande barn i familjer som använder teckenspråk som har behov av undervisning i teckenspråk. Ministeriet följer situationen och drar slutsatser om nödvändiga åtgärder när utredningsarbetet är klart.” I november 2016 lämnade Mäkisalo-Ropponen in en åtgärdsmotion för behandling i

¹⁵ Personlig information från Pirkko Selin-Grönlund, särskilt sakkunnig vid Finlands Dövas Förbund rf 20.2.17.

¹⁶ De döva och teckenspråkiga elevernas antal och undervisningsarrangemang. Utredning av situationen läsåret 2013–2014, på finska:

http://www.oph.fi/julkaisut/2014/kuurojen_ja_viittomakielisten_oppilaiden_lukumaara_ja_opetusjarjestelyt.

Pressmeddelande på svenska:

http://www.oph.fi/aktuell/meddelanden/101/0/utbildningsstyrelsen_undersokte_undervisningsarrangemangen_for_dova_och_teckensprakiga

¹⁷ http://www.oph.fi/publikationer/2016/teckensprakiga_elever_i_grundskolan

¹⁸ http://www.edu.fi/planera/grundlaggande_utbildning/modersmal_och_litteratur/lp2016_ovriga_modersmal/teckensprak_och_litteratur/parallell_och_flersprakighet

riksdagen om säkrandet av undervisning i teckenspråk för elever som har normal hörsel och är barn till teckenspråkiga föräldrar (AM 60/2016 rd).

C. Invandrare

Döva invandrare som flyttat till Finland utgör en utmaning i språkligt hänseende eftersom gruppen är synnerligen heterogen: vissa asylsökande invandrare har inte i sitt hemland fått studera eller ens lära sig ett teckenspråk, medan andra har en flerspråkig bakgrund och hög utbildning. Om gruppens sammansättning finns inte några statistiska uppgifter, eftersom en del av dem inte blivit integrerade i någon teckenspråkig gemenskap.

Döva asylsökande är en särskilt utmanande grupp. Den överraskande stora mängden asylsökande hösten 2015 framhävde behovet av omsorg om dövas och teckenspråksanvändande asylsökandes ställning. Eftersom det krävs språklig specialkompetens i arbetet med denna grupp framställdes i ett förslag till migrationsverket att döva asylsökande skulle placeras i ett och samma mottagningscenter. Behandlingen av förslaget har gått långsammare än vad förhoppningen var, och att ordna teckenspråkstolkning för målgruppen har inneburit stora svårigheter. Frågan om personer som fått uppehållstillstånd har rätt till den tolkningstjänst Fpa tillhandahåller är fortfarande oklar. I praktiken behövs ibland relätolkning, d.v.s. tolkning mellan flera språk.

2.2.2 Att värna om och vårda en språkutveckling och språkmiljö

Barn som föds döva eller med svår hörselnedsättning har inte möjlighet att lära sig ett talat språk från sin omgivning genom hörseln. Oftast är hörselskadan lokal, vilket innebär att barnets kognitiva förmåga i utgångsläget är densamma som ett hörande barns. Barnets medfödda språkförmåga och språkutvecklingens tidigaste skeden är väsentliga, liksom att man får tillägna sig ett modersmål och senare lära sig andra språk.

Just nu är det emellertid svårt att bli teckenspråkig i Finland.

D. Barns rätt att få ett språk

NULÄGET. Bara ca 5 % av de döva eller svårt hörselnedsatta barnen föds i familjer som redan använder teckenspråk, alltså familjer där någon eller båda föräldrarna är döva, har en hörselnedsättning eller dylikt. För hörande föräldrar är teckenspråk ett främmande språk, och att lära sig det är jämförbart med att lära sig andra främmande språk.

Just nu får närmast alla döva eller svårt hörselnedsatta barn genom hälsovården kokleaimplantat inopererade i innerörat. Målet för hörselträningen är hörselbaserad kommunikation och inläring av talat språk. Men alla barn kan inte tillgodogöra sig hörselhjälpmedel i tillräckligt hög grad, för att med hjälp av dem få tillräckliga färdigheter i talat språk. För att få en säker språkutveckling behöver vissa barn ett teckenspråk som förstaspråk, eller teckenkommunikation vid sidan av tal. Att uppmärksamma barnets väl är viktigt också i situationer där implantat av något skäl inte används. Ett fungerande språk och mångsidiga interaktionsmöjligheter stöder barnets psykiska, sociala och kognitiva utveckling och är livsviktiga för utvecklingen av barnets identitet. Varje barn behöver ett språk, och det språket kan lika gärna vara ett teckenspråk, som lägger grunden för inläringen av andra språk.

Årligen finns i Finland ungefär 20 familjer som behöver lära sig teckenspråk. I allmänhet får de ca 80–100 timmar per kalenderår av sådan undervisning via socialförvaltningen. Det handlar alltså inte om en ekonomiskt stor summa.

UTVECKLINGSBEHOV. Alla föräldrar till hörselskadade barn får emellertid inte undervisning i teckenspråk fast de ansöker om det. Enligt deras erfarenhet är den information hälsovården ger ensidig eftersom den fokuserar på hörselförmågan och inläring av talat språk. Otillräcklig information ges om tvåspråkighet eller möjligheten och nyttan med både teckenspråk och talat språk. Ibland ges inte stöd ens till användning av teckenkommunikation. Hälsovårdens personal är inte alltid experter på barns språkutveckling eller på hur barns språkmiljö kan stödjas. Att utvärdera barns språkliga behov kan inte vara en uppgift bara inom medicinsk rehabilitering, eftersom det här inte handlar om sjukvård. Föräldrar måste få mesta möjliga information och stöd när de fattar beslut som påverkar barnets hela liv.

Bristen på fungerande språkfärdigheter har långsiktiga effekter på alla livets skeden: hemma, i barndagvården, i skolan, när det gäller fritidssysselsättningar o.s.v. Vissa döva barn som behöver teckenspråk känner sig utestängda till och med i sin egen familj på grund av avsaknaden av ett gemensamt språk.¹⁹

Arbetsgruppen som beredde teckenspråkslagen fäste i sitt betänkande (42/2014) särskild vikt vid teckenspråksanvändande barns rätt till teckenspråk. Möjligheten för hörande föräldrar till

¹⁹ Deras erfarenheter beskrivs bl.a. i en publikation från Barnombudsmannen (på finska): "Hei, kato mua!" Vuorovaikutus ja hyvinvointi kuurojen ja huonokuuloisten lasten elämässä (Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2012:3)

teckenspråkiga barn att lära sig teckenspråk måste säkerställas, så att språket kan användas i familjen ända från början av barnets språkutveckling.

Eftersom ju teckenspråkslagen inte stadgar något specifikt om hur teckenspråkiga barns rättigheter ska tryggas måste den ovan beskrivna härvan av problem utredas i en revidering av handikapplagen och uppmärksammas även i en revidering av social- och hälsovårdstjänsterna. Saken kan ses också ur ekonomisk synvinkel: ju tidigare språkutvecklingen underlättas, ju mindre olika slags särskilt stöd och rehabilitering kommer sedan att behövas i förskola och skola. Framför allt handlar det om rättigheter som barn och funktionsnedsatta har, och som Finland också utfäst sig att följa genom ratificerandet av FN:s konventioner om sådana saker.

E. Småbarnspedagogik

NULÄGET. Familjer som tagit kontakt med Finlands Dövas Förbund berättar att de haft upplevelser som liknar dem andra vuxna haft: att man inte förstår och inte tillgodoser deras behov av service på teckenspråk. I lagstiftningen som i dag styr barndagvården (från 1.8.2015 lagen om småbarnspedagogik) nämns inte teckenspråk uttryckligen.

Utbildningsstyrelsens föreskrift *Grunderna för planen för småbarnspedagogik*²⁰ är styrande för småbarnspedagogiken i daghem och familjedagvård och annan småbarnspedagogik. Där står att teckenspråkiga barn kan ges förskoleundervisning på teckenspråk.²¹ Dessutom slås följande fast om språk- och kulturgrupper:

Småbarnspedagogisk verksamhet för teckenspråkiga barn kan genomföras antingen i en separat grupp för teckenspråkiga eller i en blandad grupp, som består av teckenspråkiga barn och barn som använder talat språk. Teckenspråket kan vara barnets modersmål, första språk eller andra språk. Barnen som använder teckenspråk kan vara döva, hörselskadade eller hörande. Målet för småbarnspedagogiken för teckenspråkiga barn är att stödja och stärka barnens språkliga och kulturella identiteter genom att ge dem möjlighet att använda och tillägna sig det finlandssvenska eller finska teckenspråket i samarbete med vårdnadshavarna. Målet är också att förbättra barnens förmåga att komma till rätta i olika språkmiljöer samt stärka teckenförrådet och kunskaperna i det finlandssvenska eller finska teckenspråket.

UTVECKLINGSBEHOV. Varje kommun som anordnar småbarnspedagogik gör enligt de nationella motiveringarna en lokal förordning om hur denna organiseras. De lokala pedagogiska

²⁰ http://www.oph.fi/lagar_och_anvisningar/laroplans-och_examensgrunder/smabarnspedagogik/grunderna

²¹ Lag om småbarnspedagogik 2 a § (8.5.2015/580), punkt 6.

planerna ska träda i kraft i augusti 2017. Enligt denna nya ordning för småbarnspedagogiken ska teckenspråkiga barn fångas upp bättre än hittills – också teckenspråkiga hörande barn!

F. Grundläggande utbildning

NULÄGET. På uppdrag av undervisnings- och kulturministeriet utredde Utbildningsstyrelsen antalet döva och teckenspråkiga elever och hur deras grundskoleundervisning ordnades läsåret 2013–2014.²² Dessa elevers situation har inte tidigare klargjorts ur språklig synvinkel. För första gången granskades också hur lärande och skolgångsstöd verkställdes för teckenspråkiga elevers vidkommande.

Utredningen avslöjade att ändringen av specialundervisningen inneburit en minskning av teckenspråkiga lärandemiljöer, d.v.s. skolor för hörselskadade. Läsåret 2013–2014 kvarstod tre skolor där det fanns fler än fem elever som använde teckenspråk.

Ett försök att öka medvetenheten hos myndigheter och inom teckenspråksgemenskapen om utbildningsfrågor är Utbildningsstyrelsens handbok *Teckenspråkiga elever i grundskolan*.²³ Utbildningsstyrelsen inledde också 2016 produktion av teckenspråkiga läromedel (i små upplagor).

UTVECKLINGSBEHOV. Kommunens skyldighet att erbjuda undervisning på teckenspråk styrs fortfarande av bestämmelser som bygger på graden av hörselskada. Kommunen kan också bedöma huruvida behov av undervisning på teckenspråk föreligger.²⁴ Nästan inga elever med teckenspråk som modersmål har fått undervisning på teckenspråk, vilket äventyrar deras lärande och språkutveckling. VALTERI, det nationella centrumet för lärande och handledning, erbjuder handledning till närskolor, men på grund av kommunernas ekonomiska svårigheter når inte detta stöd alla elever som behöver teckenspråk för att delta i undervisningen.

Antalet teckenspråkiga elever var enligt utredningen ca 100, men de tvåspråkiga elevernas antal är ännu oklart. Särskilt de teckenspråkiga hörande eleverna som finns i skolorna har inte fångats upp. Som förslag till åtgärder nämndes bland annat pilotprojekt med språkbon.

Då Nationella centret för utbildningsutvärdering (Karvi) gjorde en utvärdering (2016) av barn i årskurserna 7–9 med teckenspråk som modersmål framkom att det bara är i tre högstadier man undervisar i teckenspråk som modersmål. Enligt utvärderingen deltog 19 elever i allmän- och specialundervisning. Brister uppdagades i fråga om antalet undervisningstimmar, lärarnas

²² De döva och teckenspråkiga elevernas antal och undervisningsarrangemang. Utredning av situationen läsåret 2013–2014, på finska:

http://www.oph.fi/julkaisut/2014/kuurojen_ja_viittomakielisten_oppilaiden_lukumaara_ja_opetusjarjestelyt.

²³ http://www.oph.fi/publikationer/2016/teckensprakiga_elever_i_grundskolan

²⁴ Lag om grundläggande utbildning 1998/628

utbildning och utnyttjande av videoinspelning i undervisningen. Enligt uppgifter som Finlands Dövas Förbund fått har det varit svårt att hitta behöriga timlärare för teckenspråk som modersmål, beroende på bristfällig information och även på att antalet veckotimmar som erbjuds ofta är mycket litet (1–2 timmar/vecka).

Genom Finlands Dövas Förbunds ungdomsutskott har det framkommit att det inte erbjuds studiehjälp som är riktad till teckenspråksanvändande ungdomar. Studievägledarnas förståelse för hörselskadans inverkan på yrkesval och fortsatta studier är otillräcklig, enligt ungdomarnas uppfattning.

Användning av teckenspråk i undervisning har lyfts fram både i SptF2 och av justitieministeriets arbetsgrupp som beredde teckenspråkslagen. Arbetsgruppen betonade också det behov att lära sig teckenspråk som hörande barn till teckenspråkiga föräldrar har. Vissa skolrelaterade frågor som rör lagstiftningen och hur den tillämpas i praktiken väntar ännu på sin lösning.

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (artikel 24) riktar en särskild uppmaning till myndigheter att skärskåda lagstiftning och åtgärder på utbildningsområdet inom en nära framtid.

2.2.3 Teckenspråkiga som en del av samhället – driva vind för våg eller styra skutan?

På samhällsservice- och myndighetshåll verkar det råda en hel del oklarhet om vad tjänster utförda på teckenspråk är, vad översättning till teckenspråk innebär, och vad tjänster förmedlade via teckenspråkstolkning betyder jämfört med dessa. För en teckenspråkig person har skillnaden stor innebörd! Det handlar om att få ett korrekt innehåll i informationsutbytet, och dessutom om patientsäkerhet och självbestämmanderätt.

Med tjänster utförda på teckenspråk menar vi sådan service där den instans som producerar tjänsten har teckenspråkiga anställda med teckenspråk som modersmål (döva eller hörande) som tar hand om teckenspråkiga servicebrukare. Också anställda som lärt sig teckenspråk som ett andraspråk kan uppnå en flytande färdighet på teckenspråk och även ha den kompetens och kännedom om den teckenspråkiga kulturen som behövs.

Som tjänster översatta till teckenspråk kan framhållas som goda exempel de översättningar av lagtext och annan information som finns på myndigheters webbsidor. De är omsorgsfullt gjorda

och när de filmats har särskild vikt lagts vid översättningens kvalitet ur såväl språklig, kulturell som teknisk synvinkel. I vissa situationer kan också enskilda dokument behöva översättas till teckenspråk.

Tjänster som sköts genom tolkning är i realiteten inte att tillgodose en språklig rättighet, eftersom det inte helt motsvarar en tjänst som produceras på teckenspråk. En teckenspråkig tolk översätter på samma gång tal till teckenspråk och teckenspråk till tal, och möjligheten att förbereda allt som behövs är begränsad. Misstag kan ske lätt, och delar av innehållet kan råka falla bort. Teckenspråkstolkning är en av de serviceformer som i Finland beviljas på grund av ett handikapp. Det fungerar bra som så kallad rimlig anpassning, en åtgärd som tillfälligt motverkar hinder för medverkan och ökar brukarens jämlikhet i servicesituationer, utbildning o.s.v.

Figur 1. Tjänster till teckenspråksanvändande döva

Som framgår av ovanstående figur är ett skriftligt meddelande för en teckenspråkig ett sekundärt sätt att få information eller uträtta ärenden. Det händer att döva, till följd av en brokig skolbakgrund, har varierande läs- och skrivförmåga. Ur språklig rättighetssynvinkel – och även enligt teckenspråkslagen – är det synnerligen viktigt att respektera teckenspråkigas modersmål och göra det möjligt att använda det. Det är ovidkommande att åberopa att personen ”kan” ett annat språk. Det är heller inte alltid rätt att hänvisa till de teckenspråkigas ringa antal – alla språk är i utgångsläget lika mycket värda, oavsett hur många som talar det.

Eftersom teckenspråksanvändarnas läs- och skrivfärdigheter i finska och svenska varierar stort har behoven att få skriftliga dokument översatta till teckenspråk lyfts fram på senare år. I

servicesituationer sparas inte det som teckenspråkstolken snabbt tolkar, så om man behöver återvända är man ofta helt beroende av minnet (det är inte alltid möjligt att föra anteckningar). Ibland fås ett skriftligt beslut först i efterhand.

En del servicebrukare behöver hjälp från en tjänsteman också för att fylla i blanketter. Särskilt bekymmersam är TE-byråernas tjänster; ett extremt exempel som rapporterats är att en person inte kunnat anmäla sig som arbetssökande på egen hand, eftersom hen inte kunnat använda nättjänsten och den finska språkförmågan inte räckte för att fylla i blanketten. Tjänstemannen vägrade registrera information utgående från tecknat språk.

G. Informationstillgång och digitalisering

NULÄGET. Arbetsgruppen som beredde teckenspråkslagen lyfte i sitt betänkande (42/2014) fram som en framtidsutmaning att utveckla informationstillgången på teckenspråk.

Myndigheters information på teckenspråk har visat sig finnas och produceras i varierande grad. Till exempel hade krismeddelanden då inte utvecklats så att teckenspråkiga skulle kunna få den nödvändiga informationen på teckenspråk.

Informationen på teckenspråk som offentlig service och myndigheter producerar har under perioden med SptF2 ökat något. När det inte finns någon förpliktigande lagstiftning eller något ”samhällsfördrag” om att offentliga sektorn ska tillhandahålla information på teckenspråk så svarar varje del av förvaltningen bara för sin egen verksamhet, vilket gör att verksamheten ännu är sporadisk och lösningarna olikartade också i fråga om kvalitet.

Finlands Dövas Förbund har försökt fylla bristen på information på teckenspråk som en del av sin egen verksamhet. Förbundets verksamhet kan emellertid inte dubbelarbeta för att uppfylla myndigheternas och den offentliga servicens förpliktelser. Större vikt har på senare år lagts vid detta i och med att medel från Penningautomatföreningen riktats mot att främja dövas tillgång till information.

Sedan hösten 2014 har Finlands Dövas Förbund med bidrag från undervisnings- och kulturministeriet upprätthållit ett teckenspråkigt bibliotek – att grunda ett sådant var ett av målen i SptF2. Det teckenspråkiga biblioteket är en webbtjänst där material på teckenspråk samlas. En del av materialet finns översatt till finska eller svenska. Biblioteket bevarar Finlands teckenspråkiga kultur, historia och språk. Materialet är lätt åtkomligt för alla utan låntagarregistrering. Under de två första verksamhetsåren besöktes biblioteket av närmare 50 000 olika IP-adresser, biblioteksbesöken har varit närmare 100 000 och videor har klickats närmare 300 000 gånger.

Rundradion (Yle) har ökat sitt programutbud på teckenspråk och skapat nya programformer tillsammans med Finlands Dövas Förbund och specialister på det teckenspråkiga medieområdet.

Det som rekommenderas i det språkpolitiska programmet är aktualitetsprogram, barnprogram och underhållning, och på de fälten har man gjort framsteg (bl.a. tolkad televisering av riksdagens frågestund sedan 2012, tolkning av reprissändningar av valdebatter, sagor och berättelser på teckenspråk i Lilla tvåan, serien Jarkko ja kuuro Amerikka [Jarkko och det döva Amerika] våren 2016).

UTVECKLINGSBEHOV. När Yle reformeras är det viktigt att produktionen av program för teckenspråkiga säkras och att sändningarna görs tillgängliga. Teckenspråkiga program ska visas även i fortsättningen, lämpligen på den s.k. stora publikens kanaler (TV1, TV2, Teema / Yle Fem). Nu när Yle tillhandahåller ännu fler program på sin webbplats öppnas en möjlighet att skapa en teckenspråkig Yle Areena-kanal för Yles teckenspråkssändningar. För tillgängligheten på teckenspråk är det problematiskt med bl.a. idrottsprogram, eftersom de ofta direktsänds, och barnprogram som inte är på teckenspråk, och som behöver antingen teckenspråkstolkas eller textas.

DIGITALISERING. Ett program som kallas Nationell servicearkitektur har nu byggts upp, i en strävan att underlätta för människor att få ärenden uträttade hos myndigheter.²⁵ Det innebär att göra elektronisk service av tjänster som är centrala i många vardagsliv, så att de kan nås med hjälp av främst datorer och smarttelefoner. Redan nu utnyttjas teknologin av tjänster som exempelvis offentlig trafik (tidtabeller, biljettköp), tidbokningssystem och bevakning av paketleverans per post.

Det är problematiskt att vissa människor av ett eller annat skäl inte kan använda datorer och att de därmed utestängs från tjänsterna. Enligt EU:s tillgänglighetsdirektiv ska det säkerställas att nättjänster och mobilapplikationer kan fungera för alla användare, även dem som är handikappade.²⁶

För teckenspråkiga är det viktigt att säkra tillgången på information och rådgivning kring digitala tjänster liksom möjligheten att sköta ärenden över nätet även på teckenspråk. Särskilt viktigt är det i fråga om social- och hälsovårdens service.

H. Vård- och landskapsreformen

NULÄGET. Teckenspråkiga servicebrukare har rapporterat att det fortsätter att vara problematiskt att få tolkning av social- och hälsovårdens tjänster. De har trots att de bett om det inte alltid fått en teckenspråkstolk på plats. Kommunerna har inte haft en enhetlig praxis i fråga

²⁵ <http://vm.fi/sv/nationell-servicearkitektur>; <https://esuomi.fi/?lang=sv>

²⁶ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L2102>

om hur teckenspråkstolkning ordnas. Tolkförmedlingen hos Fpa förmedlar inte tolkar till myndigheter och inte heller för användning i social- och hälsovård.²⁷

En anställd hos Finlands Dövas Förbunds har rapporterat om följande som hände en servicebrukare:

”Personalen bestämmer: ’Vi kan säkert klara det här genom att skriva’. Ingen frågar den döva patienten om hen klarar sig!”

”—Sedan undrar man över att personen inte kommer till rätt plats eller går till labbet eller tar hand om andra saker som har med sjukdomen att göra. Hen har inte heller förstått breven som hälsovården skickade. Till exempel kallelsen till laboratoriet med instruktioner om vad man ska göra innan provtagningen. Så att till exempel vården för en cancerpatient påbörjas flera månader för sent, när personen inte förstått att hen har cancer.”

Dessutom är det, enligt respons som inkommit, problem med tolkningens kvalitet:

”...nivån på tolktjänsten varierar mycket. Tolken har inte alltid varit så skicklig som situationen krävt. Tolktjänsten borde bedöma situationens krav i förhållande till tolkens kompetens. Numera lägger Fpa för stor vikt vid priset.”

UTVECKLINGSBEHOV. Att döma av den brukarrespons som Finlands Dövas Förbund fått in vet teckenspråksanvändande döva i vilka situationer de oftast hoppas kunna få ärenden utträttade i direktkontakt med en tjänsteman eller anställd. Som de viktigaste platserna nämns hälso- och sjukvården och socialvårdens tjänster samt Fpa och TE-byråerna. Vissa särskilt utsatta grupper och deras behov kan identifieras härutöver:

”I mitt arbete (i organisationen) har jag sett att tolkningen verkligen inte fungerar när det gäller mentalvårdens hälsoservice. Där behövs direkt kontakt, det är inte effektivt med vårdförhållanden som sköts via tolkning, och teckenspråkiga mentalvårdspatienter har fått fel vård, fel instruktioner eller motsvarande. Förutom att tolkningen kan missförstås från bägge sidor, försvinner mycket av den ”outsagda” informationen, den som inte kommer med i det som tolkas. Självupplevda erfarenheter har jag inte, men jag kan föreställa mig situationen. Det känns inte bra att diskutera smärtsamma eller svåra saker genom en tolk, det skapar inte ett förtroendefullt förhållande så som i kommunikation som sker utan tolk.”

”Särskilt när det gäller äldre skulle det vara viktigt att de får en tolk som i lugn takt tecknar deras eget, gamla teckenspråk. Dessutom borde man tänka på hur viktigt

²⁷ Inom rättsväsendet verkar tolkning lättast ordnas så att tolkning beställs av myndigheten, Medvetenheten bör ha ökat genom EU:s direktiv om rätt till tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden (EU/64/2010), som inbegriper teckenspråksanvändare.

det är för tolken med lokalkännedom, i dag kan det komma tolkar som rest in långt ifrån. Ibland orsakar det problem.”

TECKENSPRÅK SOM ETT SPRÅK I VÅRDTJÄNSTER.

Finlands Dövas Förbund och flera andra organisationer har varit bekymrade över att inte heller det senaste lagförslaget i social- och hälsovårdsreformen nämner teckenspråket uttryckligen. Enligt teckenspråkslagen ska myndigheter främja de teckenspråkigas möjlighet att använda sitt eget språk och få information på det språket. Tillgång till information är en förutsättning för att brukaren ska kunna använda sin valfrihet – om man inte känner till alternativen kan man inte välja. Hur ska detta ordnas i landskapen i fortsättningen? Och hur ska teckenspråkstolkning tillhandahållas?

Det handlar här om högst centrala tjänster som alla berörs av. Av detta skäl kommer inom de närmare åren Finlands Dövas Förbunds arbete med intressebevakning och lobbning koncentreras särskilt till hur servicen för teckenspråksanvändare utvecklas på landskapsnivå i vård- och förvaltningsreformen. Förbundets syn är att koncentration och tydlig koordinering av tjänstehelheter också innebär kostnadseffektivitet.

I. Att erbjuda tolkning på teckenspråk

NULÄGET. Arbetsgruppen som beredde teckenspråkslagen skrev i sitt betänkande att det i lagen om tolkningstjänst för handikappade personer (133/2010) eller tolktjänstlagen finns vissa utvecklingsbehov.²⁸ Tolktjänstlagen är en sekundär lag. Tolkningstjänst kan beställas med stöd av den om en person inte får tillräcklig och för personen lämplig tolkning med stöd i annan lag.

Eftersom detta, att döma av servicebrukarnas upplevelse, inte verkar vara tillräckligt tydligt reglerat är det i praktiken oftast Fpa som i första hand får tillhandahålla tjänsten. På sistone har dock Fpa avgränsat sitt ansvar så att det inte gäller tolkning inom social- och hälsovårdssektorn.

UTVECKLINGSBEHOV. De flesta vårdaktörer vet inte om eller inser inte sitt ansvar att ordna tolkning för dem som behöver det. Också lagarna som beskriver skyldigheter gentemot patienter och kunder/servicebrukare har visat sig vara svaga, då det ofta är mycket svårt att få fram teckenspråkstolkning. Att ordna fram en tolk vid plötsliga sjukdomsfall kan ta lång tid, och

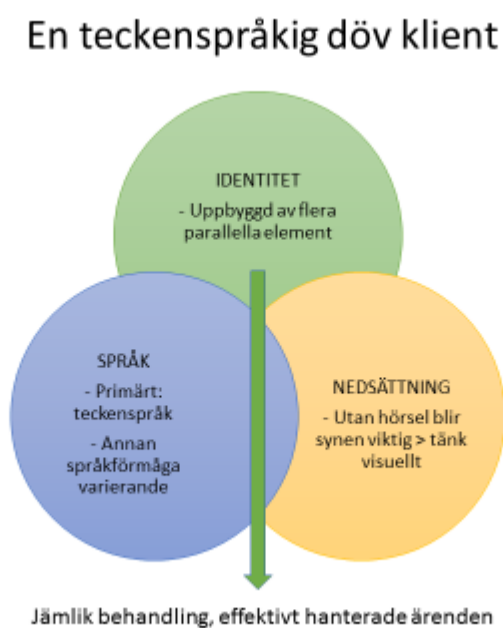
²⁸ Betänkande av arbetsgruppen för beredningen av en teckenspråkslag (43/2014)

det förstår brukarna. Att underlåta att beställa tolk är emellertid att betrakta som diskriminering och nekande av rimlig anpassning, enligt diskrimineringslagen.

Verkställigheten av tolktjänstlagen behöver tydliggöras också i andra avseenden. Att utveckla tolktjänsten görs bäst genom att lyssna på servicebrukarna och de föreningar som representerar dem. Särskilt i vårdreformen, när ansvaret för tolkbeställning flyttar från kommunerna till nya aktörer, landskapen (i realiteten till landskapens affärsverk och privata serviceproducenter), måste servicen med teckenspråkstolkning granskas på nytt i sin helhet. Att bygga upp två eller hela 18 olika tolkförmedlingar vid sidan av Fpa:s riksomfattande tolkförmedlingsystem är inte på något sätt ändamålsenligt.

3 Nya mål: NU TAR VI TECKENSPRÅKSSPRÅNGET!

Under perioden beskriven i SptF2 lyftes **myndigheternas brist på kunskap** om teckenspråkiga och dövas frågor fram i många sammanhang. Fenomenet är bekant för många språkminoriteter, men teckenspråksanvändarnas situation är mer komplicerad ändå, då ofta även dövhet ingår i bilden. En tredje aspekt av situationen är den kultur och handlingspraktik som präglar den teckenspråksanvändande gemenskapen, och som också inverkar på individens identitetsbygge.

Figur 2. Botten för att uträtta ärenden så att det ger resultat samt jämlikt bemötande av teckenspråkig klient.

Därför angriper vi frågan i detta språkpolitiska program med **utökat samarbete** i målsiktet. I SptF2 och delvis även i detta dokument beskrivs en rad problem och utvecklingsbehov som kräver fortsatta åtgärder, men var kan lösningarna gömma sig? På dessa frågor försöker vi ge svar genom att presentera några prototypiska **beskrivningar av servicekedjan**, som kan användas som en grund för ett gemensamt utvecklingsarbete av myndigheter och teckenspråksanvändare exempelvis i de framtida landskapen. De passar också för utveckling av kommunal basservice i vilken del av förvaltningen det än kan handla om. Av de utvecklingsbehov och fortsatta åtgärder som beskrivs i detta dokument är de flesta sådana som kan antas bli genomförda i något skede, eftersom de hänger ihop med processer och projekt som redan har satts i gång i olika delar av förvaltningen.

Förutom en **beskrivning av servicekedjan** har vi utarbetat **checklistor** med vars hjälp en enskild befattningshavare kan kontrollera om en teckenspråkig servicebrukare eller patient tas om hand på ett jämlikt sätt.

Vi konstaterar alltså att det språkpolitiska programmets mål koncist kan uttryckas i tre helheter:

1. **Låt teckenspråkiga medverka i serviceplaneringen**
2. **Ge information till teckenspråkiga på ett heltäckande och välanpassat sätt**
3. **Få vård- och servicekedjorna att fungera.**